

*Зеліско Н.Б.**к.е.н., доцент кафедри економіки,
Львівський національний аграрний університет**Nataliia Zelisko**Lviv National Agrarian University*

ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ ЗАСАДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕФЕКТИВНОГО РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ОБСЛУГОВУЮЧОЇ КООПЕРАЦІЇ В УКРАЇНІ

THEORETICAL AND PRACTICAL BASIS OF PROVIDING THE EFFECTIVE DEVELOPMENT OF AGRICULTURAL SERVICE COOPERATION IN UKRAINE

Анотація. Розроблено та обґрунтовано теоретичні та практичні засади розвитку сільськогосподарської обслуговуючої кооперації як одного з основних напрямів відродження аграрного сектору національної економіки. Визначено й теоретично обґрунтовано економічну роль і соціальну місію сільськогосподарської кооперації; висвітлено взаємодію різних видів кооперації. Розроблено методологічні засади стратегії розвитку кооперації як напряму структурних перетворень аграрного сектору національної економіки. Запропоновано можливості вирішення наукової проблеми забезпечення ефективної діяльності кооперації, розвинуто стратегічне бачення формування кооперативного сектора в АПК. Установлено, що масштаби і темпи формування кооперативного сектору економіки залежать від розвитку системи кооперативів, головним чином, сільськогосподарських, споживчих, кредитних і соціального обслуговування. Стратегічний розвиток кооперативного сектору повинен базуватися на науково обґрунтованих підходах і бути реалізованим еволюційно, комплексно й узгоджено з іншими секторами багатокладної економіки.

Ключові слова: кооперація, кооператив, кооперативний сектор, організаційна форма господарювання, добровільне об'єднання, агропромисловий комплекс.

Постановка проблеми. Формування ринкової економічної системи в Україні зумовлює потребу в розвитку кооперативних відносин як важливого складника здійснення аграрних перетворень. Своєрідним каталізатором роз-

витку кооперативного руху в Україні стали закони України «Про сільськогосподарську кооперацію» (1997 р.) та «Про кооперацію» (2003 р.), а також укази Президента України «Про формування і реформування аграрного ринку» від 6 червня 2000 р. і «Про заходи щодо розвитку кооперативного руху та посилення його ролі в реформуванні економіки України на ринкових засадах» від 19 грудня 2000 р., низка інших нормативно-правових актів. Законодавчо-нормативне забезпечення спрямоване на формування інфраструктури аграрного ринку, створення умов для надійного ресурсного забезпечення виробництва і реалізації сільськогосподарської продукції, дієвого конкурентного підприємницького середовища в аграрному секторі економіки.

Сільськогосподарська кооперація – це явище в житті людей, де соціальний та економічний боки є взаємозалежними і взаємодоповнюючими. Двоїста сутність кооперації визначається певними характерними ознаками. З одного боку, кооперація характеризується як загальна форма організації праці, а з іншого – як специфічна форма організації суспільного виробництва. У літературі переважає точка зору на кооператив як на організаційну форму господарювання, добровільне об'єднання людей або організацій, що мають спільні економічні інтереси і співпрацюють із метою їх досягнення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми розвитку сільськогосподар-

ської кооперації досліджуються вченими протягом тривалого часу. Вони перебували у сфері наукових інтересів відомих зарубіжних і українських учених: О. Анцифєрова, М. Туган-Барановського, Ф. Райффайзена, О. Чаянова та сучасних вітчизняних економістів: В. Гончаренка, В. Зіновчука, М. Маліка, Л. Молдаван, П. Саблука, Ф. Горбоноса, Ю. Губені, П. Канінського, О. Крисального, М. Маліка, В. Месель-Веселяка, А. Пантелеймоненка, І. Червен, Г. Черевка та ін. Окремі питання організації та діяльності сільськогосподарських виробничих кооперативів відображають публікації М.І. Кисіля, К.М. Мельник, О.В. Ролінського та ін. Сучасні дослідники, спираючись на фундаментальні принципи кооперації і розвиваючи їх відносно теперішніх умов, обґрунтували концептуальні підходи і напрями відродження кооперації.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Виходячи з важливості проведених вітчизняними науковцями досліджень, слід зауважити, що наявні праці ще не повною мірою розкривають економічну природу, показують особливості функціонування та перспективи розвитку сільськогосподарських кооперативів. Гострими залишаються проблеми, особливо на пореформеному етапі, пов'язані з обґрунтуванням ефективних моделей кооперативних утворень. Ці обставини й зумовили мету даного дослідження.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є розкриття економічної природи кооперації в аграрному секторі економіки, специфіки її розвитку в країнах високого рівня розвитку економіки і запропонування напрямів розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів. Основою методичного інструментарію даного дослідження стали методи економічного та історичного аналізу і синтезу, що застосовуються для найбільш ефективної реалізації поставленої мети.

Виклад основного матеріалу. Кооперативний рух в агропромисловому комплексі перетворює кооперацію на розгалужену систему, органічно ув'язуючи в єдине ціле всі форми багатокладної економіки аграрного сектору. Під час розроблення перспек-

тивних моделей кооперативів важливо мати на увазі, що на сучасному етапі характерною рисою кооперації є широкий розвиток таких її форм, до яких належать кооперативні колективи сільськогосподарських та інших підприємств.

Розвиток і функціонування різноманітних моделей кооперативних формувань припускає їхню взаємодію з іншими формами господарювання в рамках території. У цьому зв'язку під час розроблення перспективних моделей кооперативів принципове значення має необхідність передбачення можливих варіантів узгодженої взаємодії цих форм, виділення серед них основних виробничих ланок для забезпечення ефективної стратегії розвитку багатокладної економіки. Відповідно до цього, розроблення моделі кооперативу та її функціонування потребують системного підходу, дотримання таких принципів [2, с. 34]:

1) максимально відповідати запитам ринку щодо асортименту, якості, кількості на продовольчі товари й послуги, забезпечуючи при цьому їхню конкурентоспроможність;

2) найбільш раціональне використання біокліматичного й економічного потенціалу даного регіону;

3) забезпечення пропорційності, узгодженості, оптимальності, взаємопов'язаності блоків моделі кооперативу за раціонального сполучення головних і допоміжних елементів.

Для соціально-економічної оцінки моделі кооперативу доцільно розглядати показники ефективності використання:

1) земельних ресурсів (показник маси прибутку, отриманий у розрахунку на одиницю земельної площі, рівень сукупної рентабельності по кооперативу в цілому й видам продукції);

2) основних виробничих фондів (фондовіддача, фондорентабельність, фондоємність);

3) робочої сили (показник маси прибутку в розрахунку на одного середньорічного працівника кожної галузі, на одиницю робочого часу, витраченого на виробництво певного виду продукції);

4) виробничих витрат (показник маси прибутку на виробничу собівартість);

5) соціальний та екологічний аспекти ефективності (рівень реального доходу членів кооперативу, ріст рівня соціальної інфраструктури, екологічний стан сільськогосподарської продукції, ступінь захисту сільськогосподарських угідь від ерозії тощо) [5].

Узагальнюючи досвід розвинених країн світу, зазначимо, що основні переваги об'єднання сільгосптоваровиробників такі:

1. Окремий виробник не в змозі впливати на рівень цін як закупівлі, так і реалізації виробленої продукції переробним підприємствам. Група фермерів (союз або кооператив) розглядається як єдина потужна організація, яка здатна закуповувати значні обсяги товарів і послуг та реалізовувати великі обсяги продукції.

2. Значна перевага кооперативних об'єднань полягає у можливості обміну досвідом між фермерами щодо ефективності ведення сільськогосподарської діяльності, а також бажання працювати як частина об'єднання, групи, а не самотійно.

3. За рахунок об'єднання зусиль фермерів у єдиній організації, а також існування переваг щодо закупівлі сировини та реалізації продукції зростає рівень дохідності виробництва, а одержаний при цьому прибуток розподіляється рівномірно між кожним учасником кооперативу. При цьому в кооперативному об'єднанні запроваджується уніфіковане ведення бухгалтерського обліку, а також єдина система розрахунку калькуляції виробництва продукції, що знижує її собівартість за рахунок зменшення у цілому на підприємстві вартості постійних витрат [3].

4. Об'єднавшись у кооперативи, фермери мають можливість нарощувати виробництво за рахунок одержання кредиту на власний розвиток, а також за рахунок можливості використання засобів виробництва, орендованих у інших членів кооперативу [6; 7].

5. Офіційно зареєстровані кооперативні об'єднання мають можливість одержувати пільговий кредит на здійснення інвестицій у сільськогосподарське виробництво, переробку продукції, надання виробничих послуг.

6. Кооператив може отримати звільнення від податків або зниження податкової ставки на будівництво нових, а також реконструк-

цію діючих споруд, модернізацію матеріально-технічної бази, які використовуються в межах діяльності, що визначена статутом підприємства, на строк до п'яти років із дати внесення кооперативу до державного реєстру груп виробників сільськогосподарської продукції [11].

7. Офіційно зареєстровані кооперативи як групи виробників, а також безпосередньо фермери – члени об'єднання можуть одержувати як матеріально-технічну, так і організаційно-інформаційну підтримку від держави [9]. Ця підтримка включає професійні тренінги, модернізацію ферм, сертифікацію продукції щодо вимог систем якості харчової продукції, інформаційну діяльність та діяльність із просування товарів на ринок, економічну, юридичну підтримку та дорадництво для фермерів, диверсифікацію економічної діяльності в напрямі розвитку зеленого туризму тощо.

Зміни, які відбуваються в суспільстві, викликали різноманіття не тільки кооперативних підприємств, а й форм організації виробництва на районному рівні. Під час створення районного кооперативного агропромислового союзу з'являється можливість найбільш повно розкрити та використати переваги кооперації, активізувати виробничу й економічну діяльність [8, с. 126]. В основі діяльності районного агропромислового кооперативного союзу лежать самоокупність і фінансова самотійність. Звідси витікає ще одна особливість, яка полягає у тому, що кооператив, союз кооперативів чи інше кооперативне формування покликані отримувати прибуток і забезпечувати ведення розширеного виробництва за рахунок власних фінансових та інших ресурсів. Якщо ж кооператив не в змозі здійснити це, то він може стати на шлях розорення й банкрутства.

Такий підхід спонукає членів – пайовиків кооперативу шукати найбільш вигідні шляхи й варіанти вирішення завдань виробничо-фінансової діяльності. Це й більш досконалі економічні прогресивні технології, машини, механізми, більш високопродуктивні тварини та більш високоврожайні сорти сільськогосподарських культур, а також низка інших чинників, що сприяють і забезпе-

чують прибуткове ведення господарської діяльності кооперативного формування будь-якого рівня незалежно від напрямку діяльності [4, с. 24].

У результаті проведених досліджень виявлено сутнісні аспекти взаємодій споживчої кооперації з особистими господарствами населення:

1. Збутові кооперативи закупають у населення лише ту сільськогосподарську продукцію, яку в подальшому зможуть реалізувати кінцевому споживачеві за цінами, що відшкодовують витрати.

2. Рівень закупівельних цін часто диктується переробними підприємствами, які є монополістами на локальному ринку. Органи влади також чинять тиск на процес ціноутворення, намагаючись хоча б частково регулювати ціни на споживчому ринку, щоб продукти харчування були доступними для малозабезпечених верств населення. Однак низька закупівельна ціна не забезпечує зниження роздрібних цін на продовольчі товари, а закупівля сільськогосподарської продукції часто є нерентабельною для споживчої кооперації. Частка вартості сировини у структурі роздрібних цін на борошно пшеничне вищого гатунку становить 34,4%, витрати на виробництво – 10%, а оборот сфери обігу – 47,7%. Ще більш складна ситуація із ціноутворенням і розподілом доходу під час виробництва та продажу олії соняшникової: вартість сировини становить 28,4%, а оборот сфери обігу – 53,6% [5; 8].

3. Закупівельні ціни на сільськогосподарську продукцію та система розрахунків за здану продукцію не вигідні для населення, тому в ОСГ скорочується виробництво продукції, зменшується поголів'я великої рогатої худоби.

4. У зв'язку з нестабільністю економічної ситуації на ринку продовольства і сільськогосподарської сировини закупівлі продукції у населення не можуть розвиватися за договорами з ОСГ на тривалу перспективу.

5. Для споживчої кооперації здебільшого більш вигідними є закупівлі сільськогосподарської продукції, переважно плодів і ягід, не у населення, а у фермерів, великих сільськогосподарських підприємств, оптових

організацій, а також на сільськогосподарських ринках.

6. Взаємодія заготівельних кооперативів із переробними підприємствами, а також із підприємствами роздрібною, оптовою торгівлі та громадського харчування на довготривалій договірній основі також відчутно впливає на розвиток заготівельної діяльності.

7. Податковий тиск, зокрема справляння ПДВ із вартості заготовленої сільськогосподарської продукції через мережу заготівельних пунктів сільської споживчої кооперації, та відсутність пільгових відсотків на банківські кредити унеможливають здійснення основної діяльності установ споживчої кооперації. Вирішення багатьох проблем економічного життя в умовах ринкової економіки може бути забезпечене активним стимулюванням ринкових відносин.

Провідна роль у цьому процесі об'єктивно належить спільним підприємницьким структурам, які сполучають різні види власності та включають учасників сфер економіки.

Успіх проведення економічних реформ у сучасних умовах необхідно оцінювати передусім за подоланням спаду й нарощуванням виробництва продукції, поліпшенням роботи товаровиробників, які є основним суб'єктом функціонування ринкової економіки. Вирішення цього завдання повинно здійснюватися на основі тих форм, які зможуть забезпечити нормалізацію ринку продовольства й умови самофінансування [6].

У результаті проведеного дослідження встановлено, що ефективність діяльності кооперативних формувань залежить від загальної соціально-економічної ситуації в регіоні, рішень адміністративних органів, можливостей підприємства, залучення інвестицій та інших умов. З іншого боку, велике значення має вплив самих формувань на ці процеси. Передусім це регулювання ринку, координація підприємницької діяльності підприємств і організацій у районі, області чи на міжрегіональному рівні. Це особливо важливо в сучасних умовах, коли органи державної влади не мають права втручатися у господарську діяльність суб'єктів ринку. Дуже важлива взаємодія державних органів влади з підприємствами й організаціями

АПК на основі галузевих союзів, асоціацій і некомерційних партнерств [10].

Висновки і пропозиції. Ураховуючи масштабність і складність стратегічних цілей сільськогосподарської кооперації, її розвиток здійснюватиметься в три етапи: на першому необхідно сформулювати первинні кооперативи, на другому – забезпечити масове створення територіальних та галузевих об'єднань кооперативів, на третьому – завершити формування кооперативної системи загальнонаціонального масштабу.

Виходячи із цього, виникає необхідність розроблення заходів щодо створення ефективних умов для розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів як невід'ємного складника агропромислового комплексу України. Ми пропонуємо основними напрямками розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів визначити такі:

– всебічна інформаційна підтримка сільськогосподарського кооперативного руху з боку держави;

– сприяння та державна підтримка вітчизняних інтеграційних процесів щодо формування інститутів громадянського суспільства у сфері сільськогосподарської кооперації;

– удосконалення кооперативної законодавчої бази, втілення у ній найкращого світового досвіду;

– сприяння розвитку сільськогосподарської обслуговуючої кооперації шляхом послаблення податкового тиску;

– посилення співпраці сільськогосподарських кооперативів із вищими навчальними закладами;

– розвиток міжнародного досвіду співробітництва товаровиробників у сфері сільськогосподарської кооперації;

– посилення конкурентоспроможності вітчизняних обслуговуючих кооперативів за рахунок поліпшення якості продукції;

– залучення широкого кола соціально активних громадян до процесу розвитку сільськогосподарської кооперації шляхом економічної участі та популяризації кооперативної ідеї самодопомоги.

Література:

1. Бабенко С.Г. Трансформація кооперативних систем у перехідній економіці : монографія. Київ : Наукова думка, 2003. 332 с.
2. Гелей С.Д., Пастушенко Р.Я. Теорія та історія кооперації. Київ : Знання, 2006. 513 с.
3. Гончаренко В.В. Розвиток кредитних спілок України в умовах фінансової кризи. *Науковий вісник Полтавського університету споживчої кооперації України. Серія «Економічні науки»*. 2010. № 3(42). С. 71–78.
4. Горьовий В.П. Менеджмент фермерських господарств : навчальний посібник / за ред. В.П. Горьового. Київ : Центр учбової літератури, 2014. 366 с.
5. Григор'єва С.В. Споживча кооперація країн світу: зарубіжний досвід і проблеми його впровадження в Україні. *Науковий вісник Полтавського університету споживчої кооперації України*. 2010. № 3(42). С. 18–22.
6. Зіновчук В.В. Організаційні основи сільськогосподарського кооперативу. Київ: Логос, 2001. 380 с.
7. Манжура О.В. Аграрна кооперація: досвід Європейського Союзу для України. *Управління розвитком*. 2015. № 1(179). С. 15–20.
8. Молдаван Л.В. Роль кооперативів у подоланні сільської бідності *Економіка АПК*. 2010. № 11. С. 121–129.
9. Паневник Т.М. Історичний досвід та сучасні аспекти розвитку кооперації в АПК. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2009. № 6. Т. 1. С. 274–279.
10. Пантелеймоненко А.О. Аграрна кооперація в Україні: теорія і практика : монографія. Полтава : РВВ ПУСКУ, 2008. 347 с.
11. Свиноус І.В. Кооперування особистих селянських господарств в умовах перехідної економіки. *Інноваційна економіка*. 2007. № 1. С. 34–37.
12. Сільськогосподарська обслуговуюча кооперація : навчальний посібник. Київ : К.І.С., 2013. 192 с.
13. Сільськогосподарська обслуговуюча кооперація : словник-довідник / за ред. Р.Я. Корінець. Львів : Українські технології. 2010. 160 с.
14. Цимбал В.О. Проблеми розвитку обслуговуючої кооперації на селі. *Агроінком*. 2011. № 4. С. 72–80.

Аннотация. В статье рассмотрена стратегия развития обслуживающего кооперативного сектора в Украине. Установлено, что масштабы и темпы его формирования зависят от развития системы кооперативов в основном четырех их типов: сельскохозяйственные, потребительские, кредитные и социальные услуги. Полагаем, что в будущем на базе различных видов кооперативов сформируется региональный сектор кооперативной экономики. Обоснованы методологические основы стратегии развития кооперации как направления структурных преобразований аграрного сектора народно-

го хозяйства. В результате этого исследования было установлено, что эффективность деятельности кооперативных подразделений зависит от общей социально-экономической ситуации в регионе, решений административных органов, возможностей для бизнеса, последствий для инвестиций и других условий. С другой стороны, влияние этих кооперативных единиц играет свою важную роль во всех упомянутых процессах.

Ключевые слова: кооператив, кооперация, кооперативный сектор, организационная форма управления, добровольное объединение, агропромышленный комплекс.

Summary. The strategy of the service cooperative sector development in Ukraine has been considered in the article. It was established that the scale and pace of its formation depend on the development of the system of cooperatives, mainly of four their types: agricultural, consumptive, credit, and social services. The author believes that in future on the base of various types of cooperatives would form the regional sector of the cooperative economy. Methodological principles of the strategy of cooperation development as a direction of structural transformation of the agricultural sector of the national economy have been grounded. As a result of this investigation it was founded that the effectiveness of the cooperative units' performance depends on the general socioeconomic situation in the region, decisions of administrative authorities, business opportunities, investment implication and other conditions. On the other hand the impact of these cooperative units plays its own important role in all mentioned processes. The authors emphasize on market regulations, coordination of firms and business in an arias, regions or at inter-regional level. This is especially important under conditions when public authorities have no right to interfere in economic activity of the market. There are also determined the main goals and tasks of the agricultural industrial cooperative a well as its classification features. There were established the basic factors and prerequisites for effective producers' activity, which are lying in using the cooperative form of conducting the agriculture. The dynamics of the development of agrarian service cooperatives is investigated for the period of last six years of Ukraine's regions and also according to the directions of their activity. It is found out the number of agrarian attendant cooperatives, which really perform agrarian activity and pay taxes, give services and sell such kinds of product as: dairy, grain, fruit and vegetables. There are determined the basic classificational features of investment resources of agricultural cooperatives. And there is also built the scheme of their classificational kinds.

Keywords: cooperative, cooperative, cooperative sector, organizational form of management, voluntary association, agro-industrial complex.